

Gregor Čremošnik

PODLAGA TRDITEV O SLOVANSKEM POREKLU CESARJA JUSTINIJANA

V preteklem letniku Zgod. časopisa (str. 430) sem navedel, da bom posebej pisal o edini, zelo šibki niti, ki še veže dozdevno slovansko poreklo cesarja Justinijana z južnimi Slovani, namreč o hercegovskem imenu Upravda ali Opravda.

Znano je, da je ves znanstveni svet od prve četrtine XVII. do konca XIX. stoletja verjel, da je cesar Justinijan po poreklu Slovan in da se je v svoji mladosti zval Upravda. Ni čudo torej, da v Finžgarjevem romanu »Pod svobodnim soncem« kot cesar v Carigradu nastopa Upravda, a Upravdi služi kot najemnik naš simpatični junak Iztok — poznavalci vedo, da je ime Iztok pravzaprav legendarno ime Upravdinega očeta. Legendarni Upravda in Iztok sta glavni osebi v Finžgarjevem romanu, čeprav je za svetovno znanost Jakob Bryce že 25 let pred izidom Finžgarjevega romana dokazal, da slovanstvo Justinijana sloni na falzifikatu XVII. stoletja in je Hrvat Šišić 10 let pred izidom romana obširno pisal o Ivanu Tomku Marnaviću, ki je izdelal falzifikat o Upravdi. Ves potek Marnavićevega falzificiranja pa je v najmanjše posameznosti analiziral Nikola Radojčić v Glasu S. K. A. 184 (1940).

Vkljub nepobitnim dokazom in rezultatom Radojčića pa je vprašanje ostalo v eni točki še vedno nejasno, oziroma je znanstveni delavec občutil še neko negotovost, namreč v tem, da si ime Upravda ni izmislil falzifikator Marnavić, ampak je baje obstajalo kot živo še v XV. stoletju v Hercegovini. Ako pa je živelo ime Upravda, ki točno odgovarja latinskemu Justin oziroma Justinijan, pri nas še v XV. stoletju, potem bi moral biti Justinijan vseeno v neki določeni zvezi z južnim slovanstvom.

V tem primeru bi bilo najbolj verjetno, kar je predpostavljal že sam Bryce, namreč, da je bil Justinijan — Upravda tako znamenita osebnost, da je postal legendarni junak jugoslovanske narodne tradicije,¹ a Marnavićev falzifikat da je postal na podlagi ustnega narodnega izročila. Če tudi torej v tem primeru ne bi mogli govoriti o

¹ Citiram po Radojčiću, Glas 184, str. 202. V Radojčićevi razpravi je navedena in obravnavana tudi vsa dotedanja literatura o tem vprašanju, zato je tukaj ne navajam.

slovanstvu Justinijana, bi mogli govoriti o njem vsaj kot o junaku narodne tradicije, ki bi si bila Upravdo zapomnila po imenu do XV. stoletja, kakor si je n. pr. iz XV. stoletja do danes zapomnila tuje junake Filipa Madžarina, Muso, Kesedžijo in toliko drugih.

Seveda bi bilo tako tolmačenje še vedno romantično in so znanstveniki realistično-kritične dobe to negirali. Filolog in lingvist Jagić trdi, da je ime Upravda skovanka, ki je nastala med letom 1601, ko je izšlo Orbinijevo delo *Il regno degli Slavi*, v katerem je prvič naveden hercegovski Upravda, in letom 1605, ko je izšlo Luccarijevo *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, kjer Upravda nastopa prvič kot cesar — Slovan.² Jireček je previdnejši in je mnenja, da se Upravda iz začetka XVII. stoletja, torej pri Orbiniju, Luccariju in Marnaviću, opira na ime Oprauda, ki se nahaja v dubrovniških arhivskih knjigah XV. stoletja kot Radič Oprouda, kar pomeni Opravda in kar po Jirečkovem mnenju poteka iz glagola »opravdati«.³ Radojčić pobija Jagića, češ »mnogo je grešio mudri naučenjak« in se decidirano obrača proti mnenju, da bi bilo ime Upravda »učen stvor jugoslovenskih istoričara«.⁴ V resnici pa ima Jagić prav in je pri Jirečku kriv samo malenkosten propust, da ni prišel do pravega tolmačenja hercegovskega Upravde.

Točna je Radojčićeva trditev, da je Marnavić mogel najti Upravdo že pri Orbiniju, ki ga navaja v zvezi s hercegom Stjepanom ob priložnosti hercegovskega pomirjenja s pobunjenim sinom Vladislavom, t. j. leta 1453 (Orbini ne navaja letnice). Orbini pripoveduje o hercegu, da je »riceuè in gratia il suo figliolo Vuladislauo. Il quale fatta la pace col padre, fece venir a Rausa Vprauda Catunar di Dabar suo antico seruitore, col quale andò à casa; e il padre gli (sc. Vladislavu) diede in gouerno li dogni Vulasi e poco dopo gli aggionse etiandio li Polimzi«.⁵ Točno je tudi, da istega Upravdo Katunara omenja Luccari v svojih analih, toda v popolnoma drugi zvezi. Luccari pripoveduje, da je po propadu bosanske kraljevine leta 1463 herceg Stjepan iz strahu ponudil Turkom večji tribut in da je dal svojega sina Stjepana, ki je pozneje postal paša in vezir »Aemet«, za talca. Dalje pravi »Dopo questo Herzeg, per cauare i danari (sc. za povečani tribut) pose tagliagioni sopra i Vulassi e sopra i Polimzi e mandò ad imbarcarsi della gabella Vprauda Katunar di Dabar«.⁶ Kakor se vidi, govorita i Orbini i Luccari o Upravdi Katunar (katun je pastirska vas oziroma občina) iz Dabra v Hercegovini (župa Dabar vzhodno od mesta Stolac v Hercegovini).

² Citiram po Radojčiću, Glas 184, str. 224.

³ Po istem, str. 225. Radojčić na tem mestu citira Jirečkov delo »Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer« (= Sitz. ber. d. Wien. Akad. 136, 1897, 52), toda v omenjenem delu Jireček nikjer ne govori o imenu Oprauda.

⁴ Prav tam, 224.

⁵ Orbini M., *Il regno degli Slavi*, str. 386. Prim. Radojčić, l. c., 225. Citiram iz Orbinija v začetku nekaj manj, kakor Radojčić, pri koncu pa en važen stavek več.

⁶ Luccari G., *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, str. 109.

Na to navaja Radojčić iz kronike Junija Rastića (izd. od Nodila, Mon. spect. hist. Slavorum meridionalium XXV, 1893) neko mesto, kjer Rastić pod letom 1459 po imenu našteva poslance hercega Stjepana, namreč znanega bogomilskega Gosta Radina, Pavla Markovića in pa nekega Radicha Upraudo⁷ in Radojčić pravilno trdi, da je to Jirečkov Oprauda. Radojčić pa iz Rastićeve kronike ni navedel vseh primerov, v katerih Rastić omenja Upravdo. Takoj po omenjenem poslanstvu, ki je prineslo v Dubrovnik hercegovе darove, omenja Rastić »E poco dopo, essendoli nato un figlio maschio, mandò l'istesso Uprauda ambasciatore, per notificarlo alla repubblica«.⁸ Rastić je pisal svojo kroniko na podlagi ohranjenih arhivskih knjig »Acta consilii rogatorum«. V knjigi XVI te arhivske serije se nahaja na fol. 53 pod 22. junijem 1459 sklep dubrovniškega senata, naj rektor in Mali svet sprejmeta hercegovеga poslanca Radiča, naj mu čestitata k rojstvu hercegovеga sina in naj poslanca primerno obdarujeta.⁹

Dalje Rastić pod letom 1469 navaja pogajanja hercega Vlatka, sina in naslednika hercega Stjepana, 'z dubrovniško vlado z ozirom na izplačilo zapuščinē hercega Stjepana in pravi »Poi offerirono a Radic Uprauda, suo (sc. Vlatkov) ambasciatore, le due parti d'argento, per se e per Stiepan«.¹⁰ Dubrovniški senat je o tem razpravljajl 18. marca 1469 (Acta cons. rog. XX, fol. 134) in 8. aprila 1469 (prav tam, fol. 138 b), ter ima kronist Rastić svoje podatke in Radičēvo ime iz te arhivske knjige.

Zadnjikrat navaja Rastić našega Radiča pod letom 1470 zopet kot poslanca hercega Vlatka »dopo qualche settimana (Vlatcho) mandò Radic Uprauda e Radich Grupchieuich con certe dimande, alle qualli la repubblica si scusò«.¹¹ To vest je črpal Rastić iz Acta cons. rog. XXI, kjer je na fol. 1 pod 21. avgustom 1470 sklep senata, naj se rektor in Mali svet opravičita obema Vlatkovima poslancema (t. j. naj odbijeta Vlatkovo zahtevo), samo Rastić navaja ime drugega poslanca kot Radich Grupchieuich, a original ima Radiz Grupchouich, kar je pravilno.¹²

Končno se Rastićev Radič Uprauda omenja še enkrat v dubrovniških virih, toda tega primera Rastić ni mogel opaziti in ga ne navaja, zato ker ni omenjen v arhivskih knjigah »Acta cons. rog.«, ampak samo v listini-pobotnici hercega Vlatka od 25. marca 1468. V pobotnici herceg Vlatko pravi, da je od Dubrovčanov sprejel denar »по нашихъ поклицарихъ по кнезъ Радичъ Богдановихъ и нашемъ дикъ Ивръ«,¹³ a na hrbtni strani pobotnice je dubrovniški kancelar zapisal

⁷ Radojčić l. c., 225.

⁸ Mon. XXV, 355.

⁹ Ta podatek mi je iz Acta cons. rog. XVI izpisal ravnatelj arhiva dr. Foretić in se mu za to zahvaljujem.

¹⁰ Mon. XXV, 380.

¹¹ Ravno tam, 383.

¹² Tudi ta podatek mi je izpisal dr. Foretić. O Grupkoviću prim. GZM 1952, 313 pod št. 134.

¹³ Lj. Stojanović, Stare srp. povelje i pisma II, 181.

v italijanščini, da je bila vsota izplačana »a Vlatcho et a conte Stephano et per essi a Radiz Oprouda et a Ifcho Diach«.¹⁴

Iz zapisa dubrovniškega kancelarja zvemo zanimivo dejstvo, da se Rastićev Radič Upravda piše pravzaprav Radič Bogdanović in da ta Radič Bogdanović nosi še bolj zanimivi vzdevek (Spitzname) Oprouda. Mora se prav posebno naglasiti, da kronist Rastić našega Radiča dosledno piše Radič Uprauda (Mon. XXV, 335 dvakrat, 380 in 383), da pa Rastićevi viri, namreč Acta consilii rogatorum, prav tako dosledno in povsod (knj. XVI, fol. 53, XX, fol. 134 in 138^a ter XXI, fol. 1) to ime pišejo jasno in razločno Oprouda. Rastić je torej od vsakega Oproude napravil Upravdo. Pač najbrž pod vplivom Orbinija in Luccarija, ali vsaj Luccarija, katerega je brezdvomno poznal. Orbini in Luccari sicer ne navajata Rastićevega Radiča Upravdo recte Oproudo, a svojega Upravdo Katunara ne navajata v istih letih 1459 (1468), 1469 in 1470 kakor Rastić, temveč v letih 1453 oziroma 1463, in v zvezi s popolnoma drugimi dogodki, kakor jih omenja Rastić, toda vkljub temu skoraj ne more biti dvoma, da je Orbini-Luccarijev Upravda Katunar ista, na dvoru hercega Stjepana službujoča osebnost, kakor Rastićev Radič Upravda na dvoru Stjepana in njegovega sina — naslednika Vlatka. Ta od svojega očeta ni prevzel samo Radiča Upravdo — Oproudo, ampak še celo vrsto drugega osebja (miloševski mitropolit David, dijaka-pisarja Radivoja Dobriševića, Radiča Grubkovića itd.; prim. GZM 1952, 305, 309 in 318). V vseh primerih gre torej za hercegovskega dvorjana Radiča Bogdanovića, ki ga Dubrovčani nazivajo Radič Oprouda.

Radojčić je bil na pravem sledu, ko je za Jiročekovega Opravdo spraševal »da li ga, zaista, treba tako čitati? Da nije ime Upravda nastalo samo kao posledica lošega čitanja?«¹⁵ Točno. Kot posledica slabega čitanja in še slabšega tolmačenja.

Gotovo je že Orbini v enem od svojih virov čital »Oprouda«, toda to tolmači z Upravdo, ker mu izraz Oprouda ni bil znan. Luccari je moral imeti isti vir pred seboj. Na to kaže ne samo isto ime Uprauda Katunar de Dabar, ampak tudi omenjanje Donjih Vlahov in Polimcev, čeprav pod drugim letom in drugimi okoliščinami — ali je bil ta vir kaka dubrovniška ali kaka hercegovska kronika, bi se zastoj spraševali — toda Luccari je šel korak dalje in je izmišljeno — skombinirano hercegovsko ime Upravda prenesel že na cesarja Justinijana. Ali je to stuhtal on sam, ali v zvezi s someščanom in sodobnikom Orbinijem, ali celo morda v zvezi z Marnavićem, ki je teh let, ko delata Orbini in Luccari, pisateljjuoči bogoslov v Rimu? Na to pač menda ne bomo nikdar dobili odgovora. Vsekakor je ime Upravda, kakor točno domneva Jagić, skovanka jugoslovanskih zgodovinarjev, nastala med leti 1601 in 1603, z dodatkom, da je ta skovanka nastala na podlagi nerazumljivega oziroma nerazumljenega priimka Oprouda. Vzrok tega prenosa z Oproude na Upravdo bo pri Orbiniju

¹⁴ Prim. GZM 1952, 310.

¹⁵ Glas 184, 225.

in Luccariju nekoliko odpustljivega neznanja, mnogo več pa fantastičnosti, ki je izvirala pri njih iz najčistejših pobud, iz plamtečega rodoljubja, medtem ko je pri Marnaviću večjo vlogo igralo často- in koristoljubje.

Od Orbinija in Luccarija naprej pa postaja zadeva z Oproudo — Upravdo nerodna za našo historiografijo in postaja zgovoren dokaz temu, kako pri najglobljih učenjakihi zaman iščemo popolnosti. V malenkostih se zmotijo tudi največji. K. Jireček je v istih dubrovniških arhivskih knjigah *Acta consilii rogatorum*, iz katerih je Rastić črpal svojega Radiča Upravdo, čisto pravilno čital Radićevo ime kot »Oprouda«, ¹⁶ toda kot rojenemu Čehu mu beseda ni bila znana (oproda — oprovda namreč ni obćeslovanska, ampak samo jugoslovanska spo-sojenka) in je naredil samo malenkostno napako, da jo je sam racionalistično tolmačil »Opravda« od »opravdati«, ni pa pogledal v Miklošičev etimološki slovar, kjer bi bil pod »oproda« našel stvarno razlago. Bolj nerodno je pri Jagiću, Šišiću in Radojčiću, da se niso spomnili srbohrvatskega »oprovde«, ki je bil znan vse do XVI. stoletja kot živa klasna oznaka. Uporablja jo še Marulić v svojem epu *Judita*, a K. Frankopan še leta 1527 prosi v svojem pismu »odpišite mi po tom našem oprovdi«, ¹⁷ toda že leta 1600 je Dubrovčana Orbini in Luccari več ne razumeta. Pozneje je pri Srbih in Hrvatih ta termin sploh zginil, ker je zginil obenem z viteštvom tudi substrat termina, namreč vitezov oprovda — oproda (armiger, Ritterknappe), medtem ko se je pri nas obdržal v viteških romanih. Zanimivo je, da Miklošič našega oprodo — oprovdo tolmači z madžarskim apród istega pomena, a Mažuranić nasprotno domneva, da izvira beseda iz slovanskega »oprovoditi« — oprovoda — oprovda in da so jo Madžari prevzeli od nas, kar pa ne bo držalo. Očitno je Miklošičeva razlaga pravilnejša, skrajno zanimivo pa je, da smo Slovenci ta termin iz fevdalnega družbenega ustrojstva prevzeli od Madžarov, ne pa od Nemcev, kakor bi pričakovali. Iz vsega se vidi, da je Upravda pri Orbiniju, Luccariju, Marnaviću in Rastiću nastal iz »Oprouda« v virih.

Končno še par besed o hercegovskem Radiću Oprovdi. I Hercegovci i Dubrovčani imajo še prav posebno razvito neprijetno navado, ki jo v manjši meri najdemo pri vseh narodih, namreč da radi dajejo pejorativne priimke, včasih že neotesane in nedostojne. Rodbine Galea v Dubrovniku se je prijel priimek »Goriguzica«, Simon Bundić je v ustih ljudstva postal Šime Gaćar itd. ¹⁸ Na isti način je naš Radić Bogdanović v Dubrovniku bolj znan kot Oprouda kakor pa kot Bog-

¹⁶ Bryce-ovo delo, kjer se nahaja Jirečkovovo pravilno čitanje, toda napačno tolmačenje, mi ni na razpolago, toda se to da povzeti iz Šišića. *Nastavni Vjesnik* IX, 571.

¹⁷ Prim. Rječnik jugoslav. akademije in še bolj natančno Mažuranić, *Doprinosi za pravno-povjesni rječnik pod »oprovda«*. Oba slovarja imata mnogo bolj obširno gradivo, kakor Miklošičev etimološki slovar, ki ima samo najkrajšo razlago.

¹⁸ Prim. *Monumenta hist. ragusina* I, indeks pod Galea in Bonda, najpopolnejšo zbirko podobnih imen pa prim. pri K. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens* I (*Denkschriften d. Akad. Wien* 48, 1902, str. 77).

danović. Seveda že davno ni bil več oproda, ampak vlasteličić-knez, kakor se to izrecno omenja v pobotnici hercega Vlatka od 25. marca 1468, toda to mu ni koristilo, on je Dubrovčanom ostal »oproda«, kar je morda bil v mladosti, ali verjetneje celo njegovi predniki.

Tako nam od vse sijajne legende o velikem bizantinskem cesarju slovanskega pokolenja Upravdi ni ostalo drugega, kakor skromni hercegovec Radić Oproda, ki je postal nevede in nesluteč podlaga za enega od najbolj zanimivih falzifikatov svetovne zgodovine.

THE BASIS OF THE HYPOTHESIS ABOUT THE SLAV ORIGIN OF JUSTINIAN

R é s u m é

James Bryce, Ferdo Šišić and Nikola Radojčić, in their treatises, have thoroughly examined and elucidated the problem of falsity concerning the Slav origin of the emperor Justinian. The only thing not yet explained is the question wherefrom Orbini, Luccari and Ivan Tomko-between 1601 and 1605 — had taken the name Upravda. In the treatise of Bryce Jireček already called attention to the name Oproda found in the archives of Dubrovnik of XVth cent. According to Jireček the correct form is Opravda (from opravdati = to justify, to warrant, to defend).

The author supports by the archives of Dubrovnik and cites therefrom all five instances where, between 1459 and 1470, a Radić Oproda is mentioned. This Radić Oproda was delegate of rulers of Herzegovina — „hercegs” Stjepan and his son and successor Vlatko. The key for the explanation of the name Oproda is given by the acknowledgment of receipt of the „herceg” Vlatko of March 25, 1468 (ed. of Lj. Stojanović, Starosrpske povelje i pisma, II, p. 181, No. 760). Vlatko acknowledges in the text receipt of money from Dubrovnik by his delegates Radić Bogdanović and clerk Ivko, while the Chancery officer of Dubrovnik notices „a tergo” of the same acknowledgment that the Government of Dubrovnik disbursed the money to the delegates of the „herceg”: to Radić Oproda and clerk Ivko. It appears from this document that the real name of Radić was Bogdanović, but the people of Dubrovnik knew him by his nickname Oproda. This denomination „Oproda” is, therefore, but a nickname, as it would be given to noticeable persons by the people of Dubrovnik and Herzegovina most frequently in the Middle ages, as today, too, this is a customary manner.

In Serbocroatian of Middle Ages „Oproda” means „armiger”, shield-bearer and this meaning was common till the middle of the XVIth cent. (in Serbocroatian of today it is used no more). When in the Balkans, after the Turkish occupation, the knighthood disappeared, the name of shield-bearer „Oproda” passed away too. When Mauro Orbini, about 1600, was arranging his „Il regno degli Slavi”, he did no more understand the word „Oproda”, which he had found in the sources of the XVth cent. From an unknown „Oproda” he combinatorily derived the more known Upravda, while Luccari from Oproda-Upravda made *emperor Justinian*, the translation of whose name would really correspond to the Slav Upravda.